

बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८

बालबालिकाको हकहितको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन

प्रस्तावना

बालबालिकाको हक, हितको संरक्षण गरी तिनीहरूको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकास गर्न समयानुकूल कानुनी व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकोले,

श्री ५ महाराजाधिराज वीरेन्द्रवीरविक्रम शाहदेवको शासनकालको एक्काइसौं वर्षमा संसदले यो ऐन बनाएको छ ।

परिच्छेद-१ प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ** : (१) यस ऐनको नाम “बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८” रहेको छ ।
(२) यो ऐन नेपाल सरकार^१ले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकेको मितिदेखि प्रारम्भ हुनेछ* ।
२. **परिभाषा** : विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा,;
- (क) “बालक” भन्नाले सोह्र वर्षको उमेर पूरा नगरेको बालबालिका सम्झनु पर्छ ।
(ख) “संरक्षक” भन्नाले बालकको संरक्षण गर्नको निमित्त दफा २२ बमोजिम नियुक्त भएको संरक्षक सम्झनुपर्छ ।
(ग) “बालकल्याण समिति” भन्नाले बालकहरूको संरक्षण तथा कल्याणको लागि दफा ३२ बमोजिम गठन गरिएको केन्द्रीय बालकल्याण समिति तथा जिल्ला बालकल्याण समिति सम्झनु पर्छ ।
(घ) “बालकल्याण अधिकारी” भन्नाले दफा ३३ बमोजिम नेपाल सरकार^२द्वारा नियुक्त भएको बालकल्याण अधिकारी सम्झनुपर्छ र सो शब्दले निजको काम गर्न तोकिएको अन्य कुनै व्यक्ति वा कर्मचारीलाई समेत जनाउँछ ।
(ङ) “वेवारिस बालक” भन्नाले त्यस्तो बालक सम्झनुपर्छ :-
(१) जसको हेरचाह गर्नको निमित्त बाबु आमा वा परिवारको अन्य कुनै सदस्य छैन ।
(२) जसको बाबु आमा वा परिवारका सदस्य भएपनि तिनीहरूबाट तिरस्कृत भएकोछ ।
(३) जसको जीविकोपार्जनको कुनै स्रोत छैन ।
(च) “बालकल्याण गृह” भन्नाले वेवारिस बालकको पालनपोषणको निमित्त नेपाल सरकारले दफा ३४ बमोजिम स्थापना गरेको बालकल्याण गृह सम्झनु पर्छ ।
(छ) “बालकल्याण गृह प्रमुख” भन्नाले बालकल्याण गृहको प्रमुखको हैसियतले काम गर्ने व्यक्ति सम्झनुपर्छ र सो शब्दले निजको अनुपस्थितिमा निजको काम गर्ने व्यक्तिलाई समेत जनाउँछ ।
(ज) “बालसुधार गृह” भन्नाले दफा ४२ बमोजिम नेपाल सरकारले स्थापना गरेको वा सो प्रयोजनको निमित्त उपयोगमा ल्याएको सुधार गृह सम्झनु पर्दछ ।

^१ केही नेपाल कानून संशोधन गर्ने ऐन २०६३ द्वारा रुपान्तरण

* नेपाल राजपत्र, २०५०/१/१ अतिरिक्ताङ्क १ को सूचनाअनुसार नेपाल राज्यभर २०५० साल वैशाख १ गते देखि लागू भएको

^२ केही नेपाल कानून संशोधन गर्ने ऐन २०६३ द्वारा रुपान्तरण

(भ) “तोकिएको” वा “तोकिएबमोजिम” भन्नाले यो ऐन अर्न्तगत बनेको नियममा तोकिएको वा तोकिएबमोजिम सम्भन्नु पर्छ ।

परिच्छेद-२

बालकहरुको हक अधिकार

३. **बालकको नाम राख्ने र जन्म मिति कायम गर्ने** : (१) प्रत्येक बालक जन्मेपछि निजको बाबु भए बाबुले, बाबु नभए आमाले र आमा पनि नभए परिवारका अन्य सदस्यले आफ्नो धर्म, संस्कृति र चलनअनुसार बालकको नाम राखिदिनुपर्छ । बालकको बाबु, आमा वा परिवारको कुनै सदस्य जीवित नरहेकोमा वा पत्ता नलागेकोमा बालकलाई पाल्ने व्यक्ति वा संस्थाले नाम राखिदिनु पर्छ ।
(२) कुनै बालकको जन्म मिति पत्ता लाग्न नसकेकोमा त्यस्तो बालकलाई पाल्ने व्यक्ति वा संस्थाले दर्तावाल चिकित्सकको राय लिई निजको जन्ममिति कायम गरिदिनुपर्छ । अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म सोही मितिलाई बालकको जन्ममिति मानिनेछ ।
४. **पालनपोषण, शिक्षा, स्वास्थ्योपचारको अधिकार** : (१) बाबु, आमाले आफ्नो परिवारको आर्थिक अवस्थाअनुसार प्रत्येक बालकको पालनपोषण गर्नुको अतिरिक्त निजको शिक्षा, स्वास्थ्योपचार, खेलकुद तथा मनोरञ्जन सुविधाहरुको व्यवस्था पनि गर्नुपर्छ ।
(२) बाबु, आमा वा संरक्षकले आफ्ना बालकलाई रोगबाट बचाउन दिनुपर्ने खोपहरु दिलाउनुपर्छ । यस कार्यमा स्थानीय निकायहरु र नेपाल सरकारका सम्बद्ध निकायहरुले सहयोग गर्नु पर्छ ।
(३) गर्भिणी र सुत्केरी अवस्थाका आमाहरुको उचित स्वास्थ्यस्याहारको व्यवस्था गर्नमा नेपाल सरकारले सहयोग गर्नु पर्छ ।
(४) बाबुआमाको लागि प्रतिरोधात्मक र प्रतिकारात्मक स्वास्थ्यस्याहार, परिवार नियोजनसम्बन्धी सरसल्लाह शिक्षा र सेवाहरुको व्यवस्था मिलाउन नेपाल सरकारले सहयोग गर्नु पर्छ ।
५. **पालनपोषण आदिमा छोरा वा छोरी तथा छोराछोरा वा छोरीछोरीमा भेदभाव गर्न नहुने** : बालकको पालनपोषण शिक्षा था स्वास्थ्योपचारमा छोरा वा छोरीको आधारमा मात्र वा छोराछोरा वा छोरीछोरीका बीच कुनै भेदभाव गर्नु हुँदैन ।
६. **बैवाहिक सम्बन्ध हुनु अघि वा पछि जन्मेका बालक वा धर्मपुत्र वा आफूले जन्माएको बालकको बीच भेदभाव गर्न नहुने** : (१) कुनै स्त्री पुरुषको बीचमा बैवाहिक सम्बन्ध कायम हुनु अघि वा बैवाहिक सम्बन्ध कायम भई सकेपछि जन्मेका बालकहरुको पालनपोषण, शिक्षा वा स्वास्थ्योपचारमा कुनै भेदभाव गर्नु हुँदैन ।
(२) आफूले जन्माएको बालक तथा आफूले राखेको धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको बीच कुनै किसिमको भेदभाव गर्नु हुँदैन ।
७. **क्रूर वा यातनापूर्ण व्यवहार गर्न नहुने** : बालकप्रति क्रूर वा यातनापूर्ण व्यवहार गर्नु हुँदैन । तर बाबु, आमा, परिवारका सदस्य रक्षक वा शिक्षकले बालकको हितको लागि हप्काएको वा सामान्य पिटाई गरेकोमा यस दफाको उल्लंघन गरेको मानिनेछैन ।

८. **भेटघाटको सुविधा दिनुपर्ने** : (१) वैवाहिक सम्बन्ध विच्छेद भई वा अरु कुनै कारणबाट बाबु र आमा भिन्न बसेको अवस्थामा बाबुसँग बसेको बालकलाई आमासँग र आमासँग बसेको बालकलाई बाबुसँग समय समयमा भेटघाट गर्न वा केही समयको निमित्त साथ बस्न दिनुपर्नेछ । तर त्यसरी बाबु वा आमासँग भेटघाट गर्न वा बस्न दिँदा बालकको हितको प्रतिकूल हुने कुनै मनासिव कारण भएमा त्यस्तो भेटघाटको वा साथ बस्ने सुविधा दिनबाट अदालतले रोक लगाउन सक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम बाबुआमासँग भेटघाट गर्ने पटक वा साथ बस्ने अवधिको सम्बन्धमा बाबु र आमाको बीच मतैक्य हुन नसकेमा अदालतले तोकेको पटक वा अवधिको निमित्त भेट गर्न वा साथ बस्न दिनुपर्नेछ ।
९. **धर्मपुत्र र धर्मपुत्रीले आफ्नो बाबु आमासँग भेटघाट, पत्राचार गर्न पाउने** : कानूनको रीत पुऱ्याई कसैको छोरा वा छोरीलाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिले त्यस्तो धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीले चाहेमा तिनीहरूलाई जन्म दिने बाबुआमासँग नियमित रूपमा भेट गर्न वा पत्राचार गर्न दिनुपर्छ ।
१०. **आमा र आमाको बाबुको नाम उल्लेख गर्न पाउने** : कुनै औपचारिक काम कारवाई वा लिखतमा कानूनबमोजिम बाबु र बाजेको नाम खुलाउनुपर्ने अवस्थामा बाबुको पत्ता नलागेसम्म बालकले आमा र आमाको बाबुको नाम उल्लेख गर्न सक्नेछ । बाबु र आमा दुवै पत्ता नलागेको बालकको हकमा निजलाई पाल्ने व्यक्ति वा संस्थाले बाबु आमा पत्ता नलागेको भनी लेखिदिएमा त्यस्तो बालकले बाबु, आमा वा बाजेको नाम उल्लेख नगरे पनि हुन्छ ।
११. **बालक र आपराधिक दायित्व** : (१) कानूनबमोजिम अपराध ठहरिने कुनै काम गर्ने व्यक्ति सो काम गर्दा दश वर्षमुनिको बालक रहेछ भने निजलाई कुनै प्रकारको सजाय हुन सक्दैन ।
- (२) बालकको उमेर दश वर्ष वा सो भन्दा माथि र चौध वर्ष भन्दा कम रहेछ भने निजलाई कानूनबमोजिम जरिवाना हुने कुनै अपराध गरेकोमा हप्काई, सम्झाइबुझाई र कैद हुने गरेकोमा कसुर हेरी छ महिनासम्म कैद हुन्छ ।
- (३) चौध वर्ष वा सोभन्दा माथि र सोह्र वर्षभन्दा मुनिको बालकले कुनै अपराध गरे निजलाई कानूनबमोजिम उमेर पुगेका व्यक्तिलाई हुने सजायको आधा सजाय हुन्छ ।
- (४) बालकलाई सिकाई कसैले कुनै अपराध गर्न लगाएको रहेछ भने सो सिकाउनेलाई निज आफैले अपराध गरेसरह कानूनबमोजिम पूरा सजाय हुन्छ ।
१२. **अयोग्यता वा पटक कायम नहुने** : (१) कुनै अपराध गरेको कारणबाट कानूनबमोजिम कुनै पद वा सुविधा प्राप्त गर्न कुनै व्यक्ति अयोग्य हुने रहेछ भने पनि बाल्यावस्थामा गरेको त्यस्तो अपराधबाट त्यस्तो किसिमको अयोग्यता निजको हकमा सिर्जना भएको मानिनेछैन ।
- (२) सजाय गर्ने प्रयोजनको निमित्त पटक कायम गर्दा बाल्यावस्थामा गरेको अपराधको गणना गरिनेछैन ।
- (३) बालकले एउटै अपराध एक पटक भन्दा बढी गरेको भए पनि पटकको आधारमा निजलाई थप सजाय गरिनेछैन ।
१३. **माग्ने काममा लगाउनु वा मुड्न नहुने** : (१) धार्मिक वा साँस्कृतिक रीतिस्थितिको पालन गर्दा बाहेक कुनै पनि बालकलाई भिक्षा माग्ने काममा लगाउनु हुँदैन ।
- (२) सन्यासी, भिक्षु र फकीर बनाउने उद्देश्यले कुनै पनि बालकलाई मुड्न हुँदैन र मुडेको भए पनि त्यसलाई कानुनी मान्यता प्राप्त हुनेछैन ।

- (३) यो ऐन प्रारम्भ हुनु अघि सन्यासी, भिक्षु वा फकिर बनाइएको बालकले चाहेमा त्यस्तो भेष त्यागेर पारिवारिक जीवन ग्रहण गर्न सक्नेछ ।

१४. देवी देवताको नाउँमा बालकलाई चढाउनु नहुने : (१) कसैले आफ्नो वा अरु कसैको बालकलाई किनी वा कुनै प्रलोभन दिई वा अरु कुनै किसिमको करकाप वा अनुचित प्रभावमा पारी आफ्नो कुनै भाकल वा अन्य कुनै धार्मिक अभिप्राय पूरा गर्ने उद्देश्यले कुनै देवी देवताको नाउँमा चढाउनु वा समर्पण गर्नु हुँदैन ।

- (२) कसैले पनि आफ्नो बालकलाई उपदफा (१) को प्रयोजनको लागि कुनै रकम लिई कसैलाई बिक्री गरी दिन वा अरु कुनै प्रकारले हस्तान्तरण गरी दिन हुँदैन ।
- (३) कुनै पनि देवस्थलका पण्डा, पुजारी, धामी वा मुखियाले उपदफा (१) बमोजिमको काम गर्न कसैलाई पनि प्रोत्साहन दिनु हुँदैन र कसैले कुनै बालकलाई कुनै देवीदेवताको मन्दिरमा चढाउन वा समर्पण गर्न ल्याएमा सो बमोजिमको धार्मिक विधिविधान आफैले सम्पन्न गर्न वा अरुलाई पनि सो गर्ने अनुमति दिनुहुँदैन ।
- (४) यो ऐन प्रारम्भ भएपछि उपदफा (१), (२), र (३) को बर्खिलाप कुनै काम भए गरेको रहेछ भने सो काम नभएसरह मानी बालकका बाबु आमा वा ती नभएमा निजको परिवारका सदस्यले नै त्यस्तो बालकलाई आफूसार्थ राखी परिवारका अन्य सदस्यसरह पालनपोषण, शिक्षा तथा स्वास्थ्योपचारको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।
- (५) उपदफा (४) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि यो ऐन प्रारम्भ हुँदाको बखत सोह्र वर्ष उमेर नपुगेको उपदफा (१) र (२) मा लेखिएको बालकलाई निजको बाबु, आमा मध्ये जो जीवित छन् तिनैले त्यस्तो बालकको पालनपोषण गर्नुपर्नेछ ।

१५. कठोर सजाय दिन नहुने : प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि बालकलाई नेल, हतकडी लगाउन, एकान्त कारावासमा राख्न वा कुनै अपराध गरे वापत कैदको सजाय पाएमा उमेर पुगेका कैदीको साथमा राख्न हुँदैन ।

१६. बालकलाई अनैतिक पेसामा संलग्न गराउन नहुने : (१) कसैले पनि बालकलाई अनैतिक पेसामा लगाउन वा प्रयोग गर्न हुँदैन ।

- (२) बालकलाई अनैतिक पेसामा लगाउने उद्देश्यले निजको फोटो खिच्न वा खिच्ने अनुमति दिन वा त्यस्तो फोटो वितरण गर्न वा प्रदर्शन गर्नुहुँदैन ।
- (३) कुनै बालकको चरित्रमा आघात पर्ने किसिमको निजको व्यक्तिगत घटना, विवरण वा फोटोको प्रकाशन, मुद्रण, प्रदर्शन वा वितरण गर्नु हुँदैन ।
- (४) बालकलाई मादक पदार्थ लागू औषध वा यस्तै अन्य नशालु पदार्थको बिक्री वितरण वा ओसारपसार गर्ने काममा लगाउनु हुँदैन ।

१७. *

१८. *

१९. कानूनव्यवसायी नभएमा बालकको मुद्दाको कारबाई किनारा नहुने : (१) कुनै बालकको विरूद्ध लगाइएको फौजदारी अभियोगमा निजको प्रतिरक्षा गर्ने कानूनव्यवसायी नभएमा अदालतले मुद्दाको कारबाई वा किनारा गर्नेछैन ।

- (२) उपदफा (१) मा उल्लिखित अवस्थामा सम्बन्धित अदालतलेनै नेपाल सरकारको तर्फबाट नियुक्त भएको वैतनिक कानूनव्यवसायी वा अन्य कुनै इच्छुक कानूनव्यवसायीको सेवा उपलब्ध गराइदिनुपर्छ ।

२०. हकको प्रचलन : (१) यस परिच्छेदमा उल्लेख भएको हकको प्रचलनको लागि बालकको तर्फबाट जोसुकैले पनि बालक रहे बसेको इलाकाको जिल्ला अदालतमा निवेदन दिन सक्नेछ । यस्तो निवेदन पर्न आएमा सम्बन्धित

* बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन २०५६ द्वारा खारेज

* बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन २०५६ द्वारा खारेज

अदालतले जांचबुझ गरी मनासिव आज्ञा आदेश वा पुर्जा जारी गरी हकको प्रचलन गराई दिन सक्नेछ । तर दफा ८ को उपदफा (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशबमोजिम बालकको भेटघाट वा बसाईमा रोक लगाउने कुरामा सम्बन्धित बालकको बाबु वा आमाको निवेदनको आधारमा मात्र त्यस्तो कारवाई चलाउन र आदेश दिन सक्नेछ ।
(२) कसैले यस परिच्छेदद्वारा प्रदत्त अधिकारमा आघात पुऱ्याएवाट कसैलाई कुनै क्षति पुग्न गएको रहेछ भने अदालतले उपदफा ९ र १० बमोजिम आज्ञा, आदेश वा पुर्जा जारी गर्दा मनासिव माफिकको क्षतिपूर्ति भराउने निर्णय पनि गर्न सक्नेछ ।

परिच्छेद-३

बालकको संरक्षण र संरक्षकको व्यवस्था

२१. एकाघरका कोही नहुने बालकको हेरचाह र निजको सम्पत्तिको जिम्मा : (१) कुनै बालकको हेरचाह गर्न एकाघरका कोही नातेदार नभएको कुराको जानकारी बालकल्याण अधिकारी वा प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई प्राप्त हुन आएमा निजले त्यस्तो बालकको पालनपोषणको सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था मिलाउनुपर्छ । त्यस्तो व्यवस्था मिलाउँदा सकभर बालकलाई निजको नजिकको नातेदारको जिम्मा लगाईदिनुपर्छ । त्यस्तो नातेदार कोही नभएमा सो बालकको पालनपोषणको निमित्त निजलाई कुनै इच्छुक व्यक्ति वा संस्थाको जिम्मा दिन सकिनेछ । बालकको पालनपोषणको जिम्मा लिने कुनै नातेदार, व्यक्ति वा संस्था नभएमा त्यस्तो बालकलाई नजिकको बालकल्याण गृहमा बुझाई दिनु पर्छ ।

(२) उपदफा (१) मा उल्लिखित बालकको कुनै सम्पत्ति भएमा बालकल्याण अधिकारी वा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले त्यसको फाँटवारी तयार गरी त्यसमा कम्तीमा दुई जना स्थानीय व्यक्तिलाई साक्षी राखी त्यसको एक प्रति आफ्नो कार्यालयमा राखेर अर्को प्रति बालकको पालनपोषणको जिम्मा लिने व्यक्ति वा संस्थालाई बुझाउनु पर्छ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम तयार पारिएका फाँटवारी र सोबमोजिमको सम्पत्ति बालकको पालनपोषणको जिम्मा लिने व्यक्ति, संस्था वा बालकल्याण गृहलाई कागज गराई जिम्मा लगाई दिनुपर्छ । बालकको सम्पत्ति जिम्मा नलगाउन्जेलसम्म त्यसको रेखदेख तथा संरक्षण गर्ने जिम्मेवारी बालकल्याण अधिकारी रहेकोमा निजको र निज नभएमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको हुनेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम बुझी लिएको सम्पत्तिको आयस्ताबाट बालकको पालनपोषणको जिम्मा लिने व्यक्ति, संस्था वा बालकल्याण गृहले सम्बन्धित बालकको पालनपोषण, शिक्षा तथा स्वास्थ्योपचारको निमित्त खर्च गर्न सक्नेछ । त्यस्तो सम्पत्तिको सम्बन्धमा यस ऐन अन्तर्गत संरक्षकलाई भएका अधिकार र निजले पालन गर्नुपर्ने सर्त बालकको सम्पत्ति जिम्मा लिने व्यक्ति, संस्था वा बालकल्याण गृहको हुनेछ ।

२२. संरक्षकको नियुक्ति : (१) बाबु, आमा वा एकाघरका उमेर पुगेका कोही नातेदार जीवित नरहेको वा भएपनि शारीरिक वा मानसिक अशक्तताको कारणले बालकको पालनपोषण तथा रेखदेख गर्न नसक्ने भएमा त्यस्तो बालकलाई कुनै संरक्षकको जिम्मा लगाउनको निमित्त जोसुकैले पनि बालकल्याण अधिकारी समक्ष निवेदन दिन सक्नेछ । यस्तो निवेदन पर्न आएमा बालकल्याण अधिकारीले आवश्यक जांचबुझ गरी त्यस्तो बालकको निमित्त यस दफाको अन्य कुराको अधीनमा रही संरक्षक नियुक्ति गरिदिनु पर्दछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम संरक्षक नियुक्त गर्दा सकभर नजिकको हकवालालाई प्राथमिकता दिनुपर्छ । तर नजिकको हकवालालाई पारिवारिक द्वेष, भैँभगडा वा अरु कुनै कारणले गर्दा त्यस्तो हकवालाको सद्दा टाढाको हकवाला वा अन्य व्यक्तिलाई संरक्षक नियुक्त गर्नुपर्ने भएमा त्यसको कारण जनाई बालकल्याण अधिकारीले उपयुक्त ठहऱ्याएको अन्य कुनै हकवाला वा व्यक्तिलाई संरक्षक नियुक्त गर्न सक्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम कुनै व्यक्तिलाई संरक्षक नियुक्त गर्नु अघि निजको स्वीकृति लिनु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायको कुनै व्यक्ति संरक्षक नियुक्त हुन वा कायम रहन सक्नेछैन :

- (क) मानसिक रोगले पीडित भएको,
 - (ख) पच्चीस वर्षको उमेर पूरा नगरेको,
 - (ग) दफा २८ बमोजिम संरक्षकबाट हटाइएको,
 - (घ) नैतिक पतन देखिने कुनै कसुरमा अदालतबाट दोषी ठहरी सजाय पाएको, वा
 - (ङ) साहूको दामासाहीमा परेको ।
- (५) बालकको संरक्षक बन्न कसैले मन्जुर नगरेमा वा संरक्षक हुन सक्ने उपयुक्त व्यक्ति फेला नपरेमा त्यस्तो बालकलाई बालकल्याण अधिकारीले कुनै बालकल्याण गृहमा पठाई दिने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।
- (६) बालकलाई उपदफा (२) बमोजिम संरक्षकको जिम्मा लगाउदा वा उपदफा (५) बमोजिम बालकल्याण गृहको जिम्मा लगाउदा निजको कुनै सम्पत्ति भएमा सो समेत जिम्मा लगाई दिनुपर्छ । त्यसरी सम्पत्ति जिम्मा लगाउदा त्यसको फाँटवारी तयार गरी एक प्रति आफ्नो कार्यालयमा राखी अर्को प्रति सम्पत्ति बुझ्ने संरक्षक वा बालकल्याण गृहप्रमुखलाई बुझाईदिनु पर्छ ।
- (७) उपदफा (६) बमोजिम बुझी लिएको सम्पत्तिको आयस्तालाई संरक्षक वा बालकल्याण गृह प्रमुखले सम्बन्धित बालकको पालनपोषण, शिक्षा तथा स्वास्थ्योपचारको निमित्त हिसाब राखी खर्च गर्न सक्नेछ ।

२३. बालकको हित तथा सम्पत्तिको संरक्षण गर्नुपर्ने : (१) बालकको हितको संरक्षण गर्नु संरक्षकको मुख्य कर्तव्य हुनेछ ।

(२) संरक्षकले अरु कुराको अतिरिक्त देहायको कुरामा विशेष ध्यान दिनु पर्छ :-

- (क) बालकको शारीरिक एवं मानसिक विकासलाई अभिवृद्धि गर्ने किसिमबाट निजको पालनपोषण गर्ने,
 - (ख) बालकको बौद्धिक विकासमा सघाउ पुऱ्याउने किसिमको शिक्षाको प्रबन्ध गर्ने,
 - (ग) बालकलाई खराब लत वा सङ्गतमा पर्न नदिने,
 - (घ) बालकको सम्पत्तिको अद्यावधिक लगत राख्ने र त्यसको संरक्षण गर्ने ।
- (३) कुनै बालकको सम्पत्ति वा आयस्ता अरुले खाएको भए त्यसलाई उपर गर्न र रोक्का रहेको सम्पत्ति फुकुवा गराउन संरक्षकले आवश्यक कारवाई चलाउनुपर्छ । सो प्रयोजनको लागि संरक्षकले बालकको तर्फबाट अड्डा अदालतमा निवेदन, उजुरी वा फिरादपत्र दिन वा अन्य आवश्यक कानुनी कारवाई चलाउन सक्नेछ ।

२४. संरक्षकले गर्न हुने कामहरु : संरक्षकले बालकको पालनपोषण, शिक्षा र स्वास्थ्योपचारको लागि आवश्यक परेको खर्च व्यहोर्नको लागि बालकको कुनै अचल सम्पत्ति कसैलाई कमाउन वा बहालमा दिन सक्नेछ ।

२५. संरक्षकले गर्न नहुने काम : संरक्षकले देहायको कुनै काम गर्नु हुँदैन :-

- (क) बालकलाई निजको शारीरिक क्षमताले भ्याउनेभन्दा बढी परिश्रम पर्ने काममा लगाउन,
- (ख) बालकलाई निजको धार्मिक वा साँस्कृतिक रीतिस्थितिमा आघात पुग्न जाने कुनै काममा लगाउन वा त्यस्तो काममा निजको सम्पत्ति उपयोग गर्न, वा
- (ग) पछि आफूले लिने मनसायले बालकको सम्पत्ति अरु कसैलाई बिक्री गर्न ।

२६. संरक्षकले प्रतिवेदन पेस गर्नुपर्ने : (१) संरक्षकले बालकको पालनपोषण, स्वास्थ्य र शिक्षाको निमित्त आफ्नो तर्फबाट गरेको खर्च र बालकको सम्पत्तिबाट भएको आय र त्यसबाट निजको पालनपोषणको निमित्त गरिएको खर्चको विवरण समेत खुलाई सम्बन्धित बालकल्याण अधिकारी समक्ष प्रत्येक वर्ष वैशाख मसान्तभित्र प्रतिवेदन पेस गर्नुपर्छ । (२) उपदफा (१) बमोजिम पेस भएको प्रतिवेदनमा उल्लिखित व्यहोरा वा तथ्याङ्कको विश्वसनीयता जाँच बालकल्याण अधिकारीले सम्बन्धित बालक वा निजको सम्पत्ति रहेको ठाउँको निरीक्षण गर्न गराउन सक्नेछ । त्यस प्रयोजनको निमित्त बालकल्याण अधिकारीले सम्बन्धित बालकलाई आफूसमक्ष उपस्थित गराएर आवश्यक सोधपुछ

गर्न पनि सक्नेछ । त्यसरी बालकलाई आफूसमक्ष उपस्थित गराउन बालकल्याण अधिकारीले आदेश दिएमा निजलाई उपस्थित गराउनु संरक्षकको कर्तव्य हुनेछ ।

२७. **अनुमति लिएर संरक्षकले अवकाश लिन सक्ने :** (१) यस ऐनबमोजिम नियुक्त भएको संरक्षकले आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्न असमर्थ भई अवकाश लिन चाहेमा त्यसको कारण उल्लेख गरी कम्तीमा एक महिना अघि बालकल्याण अधिकारी समक्ष निवेदन दिनुपर्नेछ । संरक्षकले त्यसरी निवेदन दिँदा आफूले जिम्मा लिएको बालकको सम्पत्ति र निवेदन दिएको मिति सम्मको खर्चको फाँटवारी पनि पेस गर्नु पर्छ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम परेको निवेदनको व्यहोरा मुनासिव देखिए बालकल्याण अधिकारीले संरक्षकको जिम्मा रहेको सम्पत्ति कुनै कार्यालय वा व्यक्तिलाई बुझाउन लगाई निजलाई अवकाश लिन अनुमति दिनेछ ।

२८. **संरक्षकलाई हटाउन सकिने :** संरक्षकले दफा २३, २४ वा २५ को विपरीत कुनै काम गरेको वा दफा २६ बमोजिम प्रतिवेदन दिँदा भूटो विवरण पेस गरेको प्रमाणित भएमा बालकल्याण अधिकारीले त्यस्तो संरक्षकलाई हटाउन सक्नेछ ।

२९. **अर्को संरक्षक नियुक्त गरिने :** (१) कुनै संरक्षकको मृत्यु भएमा वा दफा २२ को उपदफा (४) को कुनै अवस्था परी संरक्षक कायम रहन नसक्ने भएमा वा दफा २७ बमोजिम अवकाश लिएमा वा दफा २८ बमोजिम हटाइएमा त्यस्तो संरक्षकको सट्टा बालकल्याण अधिकारीले दफा २२ को अधीनमा रही अर्को संरक्षक नियुक्त गर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम संरक्षकबाट हटेको वा संरक्षक कायम नरहेकोमा त्यस्तो संरक्षकले बालकको कुनै सम्पत्ति बुझी लिएको भए त्यस्तो सम्पत्ति र सोसम्बन्धी कागजात समेत बालकल्याण अधिकारीले तोकेको कार्यालय वा व्यक्तिलाई बुझाउनु पर्नेछ ।

३०. **पर्याप्त आयस्ता नहुने बालकको पालनपोषण :** (१) पर्याप्त आयस्ता वा सम्पत्ति नभएको वा भएर पनि त्यस्तो सम्पत्तिलाई अरु कसैले गैरकानुनी तरिकाबाट दबाईछिपाई उपभोग गरेबाट कुनै बालकको पालनपोषण उचित ढङ्गबाट हुन नसक्ने भएमा संरक्षकले सरकारी सहायताको निमित्त प्रमुख जिल्ला अधिकारी समक्ष निवेदन दिन सक्नेछ र सो व्यहोरा मुनासिव देखिए प्रमुख जिल्ला अधिकारीले आवश्यक सरकारी सहायता उपलब्ध गराईदिनुपर्छ । त्यस्तो सहायता उपलब्ध हुन नसक्ने अवस्थामा बालकलाई नजिकको बालकल्याण गृहमा राख्ने व्यवस्था मिलाई दिनु पर्छ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम कुनै बालकलाई बालकल्याण गृहको जिम्मा लगाइएमा त्यसरी जिम्मा लगाइएको मितिदेखि बालकप्रति संरक्षकको दायित्व समाप्त भएको मानिनेछ ।

३१. **संरक्षकले पारिश्रमिक पाउने :** (१) बालकल्याण अधिकारीले बालकको सम्पत्ति र आयस्ताको विचार गरी संरक्षकको पारिश्रमिक तोकिदिनेछ ।
- (२) दफा २३ को उपदफा (३) बमोजिम बालकको सम्पत्ति र आयस्ता उपर गर्न लागेको मुनासिव माफिकको खर्च र त्यसरी उपर गरेको सम्पत्तिको पंचकित्तै मोलको वा आयस्ताको पाँच प्रतिशतमा जुन बढी हुन्छ त्यति रकम संरक्षकले पारिश्रमिक स्वरूप लिन सक्नेछ ।
- (३) बालकको पालनपोषण, शिक्षा वा स्वास्थ्योपचारको निमित्त संरक्षकले आफ्नो तर्फबाट कुनै खर्च गरेको भए सो खर्च समेत बालकको आयस्ताबाट असूल गर्न सक्नेछ ।

कल्याणकारी व्यवस्था

३२. **केन्द्रीय तथा जिल्ला बालकल्याण समितिको गठन** : (१) नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सामाजिक कार्यकर्ता, महिला सामाजिक कार्यकर्ता, चिकित्सकहरु, बाल मनोवैज्ञानिक र शिक्षकहरु मध्येबाट समेत सदस्य रहने गरी बढीमा एक्काइस जना सदस्यहरु भएको एक केन्द्रीय बालकल्याण समिति गठन गर्नेछ । केन्द्रीय बालकल्याण समितिमा रहने अध्यक्ष र सदस्यहरुको नाम सोही सूचनामा तोकिएबमोजिम हुनेछ । नेपाल सरकारको नीति र निर्देशनको अधीनमा रही सो समितिले काम गर्नेछ ।

(२) प्रमुख जिल्ला अधिकारीको संयोजकत्वमा प्रत्येक जिल्लामा एक जिल्ला बालकल्याण समिति गठन गरिनेछ । जिल्ला बालकल्याण समितिमा अन्य व्यक्तिको अतिरिक्त खास गरीकन देहायका व्यक्तिहरु मध्येबाट प्रमुख जिल्ला अधिकारीले तोकेको व्यक्तिहरु रहनेछन् :-

(क) सामाजिक सेवामा कार्यरत व्यक्तिहरु

(ख) बालकको हक हितसम्बन्धी कार्यमा संलग्न सामाजिक कार्यकर्ता

(ग) महिला सामाजिक कार्यकर्ता

(घ) चिकित्सकहरु

(ङ) बालमनोवैज्ञानिकहरु

(च) शिक्षकहरु ।

(३) केन्द्रीय बालकल्याण समिति तथा जिल्ला बालकल्याण समितिका पदाधिकारीहरुको कार्यकाल चार वर्षको हुनेछ र निजहरु पुनर्नियुक्तिको लागि ग्राह्य हुनेछन् ।

(४) जिल्ला बालकल्याण समितिको अध्यक्ष जिल्ला बालकल्याण समितिका सदस्यहरुले आफू मध्येबाट तोकेको व्यक्ति हुनेछ, र यसरी अध्यक्ष नतोकिएसम्म प्रमुख जिल्ला अधिकारी नै सो समितिको अध्यक्ष भई काम गर्नेछ ।

(५) प्रत्येक जिल्ला बालकल्याण समितिले जिल्लास्तरमा सञ्चालित बालकल्याणकारी क्रियाकलापको सम्बन्धमा वैशाख मसान्तसम्ममा केन्द्रीय बालकल्याण समितिसमक्ष वार्षिक प्रतिवेदन पेस गर्नुपर्ने छ । जिल्ला बालकल्याण समितिहरुबाट प्राप्त वार्षिक प्रतिवेदनको आधारमा केन्द्रीय बालकल्याण समितिले बालकसम्बन्धी राष्ट्रव्यापी प्रतिवेदन तयार गरी प्रत्येक वर्ष आषाढ मसान्तसम्ममा नेपाल सरकारसमक्ष पेस गर्नेछ ।

(६) यस ऐनमा लेखिएदेखि बाहेक केन्द्रीय बालकल्याण समिति र जिल्ला बालकल्याण समितिको अन्य काम, कर्तव्य, अधिकार तथा कार्यविधि तोकिएबमोजिम हुनेछ ।

३३. **बालकल्याण अधिकारीको नियुक्ति** : (१) नेपाल सरकारले आवश्यक संख्यामा बालकल्याण अधिकारीको नियुक्ति गर्नेछ । बालकल्याण अधिकारीको नियुक्ति नहुन्जेलसम्म यस ऐनबमोजिम निजलाई प्राप्त अधिकार प्रयोग गर्न पाउने गरी नेपाल सरकारले अन्य कुनै व्यक्ति वा कर्मचारीलाई तोक्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) अन्तर्गत नियुक्त भएको वा तोकिएको बालकल्याण अधिकारीले जिल्ला बालकल्याण समितिको सामान्य नियन्त्रण तथा निर्देशनको अधीनमा रही काम गर्नुपर्नेछ ।

(३) यस ऐनमा लेखिएदेखि बाहेक बालकल्याण अधिकारीको अन्य काम, कर्तव्य, अधिकार तथा सेवाको सर्त तोकिएबमोजिम हुनेछ ।

३४. **बालकल्याण गृहको स्थापना र सञ्चालन** : (१) नेपाल सरकारले आवश्यकतानुसार नेपाल अधिराज्यको विभिन्न क्षेत्रमा बालकल्याण गृहको स्थापना गर्नेछ ।

- (२) उपदफा (१) बमोजिम बालकल्याण गृहको स्थापना नभएसम्म अरु कुनै व्यक्ति वा संस्थाद्वारा सञ्चालित बालकल्याण गृह, अनाथालय वा सुस्त मनस्थिति केन्द्रलाई बालक राख्ने प्रयोजनको निमित्त नेपाल सरकारले उपयोग गर्न सक्नेछ । तर यस उपदफामा लेखिएको कुनै कुराले पनि त्यस्तो बालकल्याण गृह, अनाथालय वा केन्द्रको सञ्चालनमा हस्तक्षेप गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई दिएको मानिनेछैन ।

३५. बेवारिस बालकलाई बालकल्याण गृहमा राखिने : (१) बालकल्याण अधिकारी वा प्रहरी कर्मचारी आफैले कुनै बेवारिस बालक फेला पारेमा वा अरु कुनै व्यक्तिले बुझाउन ल्याएमा त्यस्तो बालकको सम्बन्धमा यथासम्भव तीन पुस्ते नाम, थर, ठेगाना, फोटो तथा शरीरमा रहेको कुनै विशेष चिह्न सहितको विवरण र औंठाको छापसमेत आफ्नो कार्यालयमा राखी त्यस्तो बालकलाई नजिकको बालकल्याण गृहमा बुझाउनुपर्छ ।

- (२) बस्ने ठाँउको अभाव भएमा बाहेक उपदफा (१) बमोजिम बुझाउन ल्याएको बेवारिस बालकलाई सम्बन्धित बालकल्याण गृहप्रमुखले बुझेर लिनुपर्छ ।
- (३) उपदफा (२) बमोजिमको कारण बालकल्याण गृहप्रमुखले बेवारिस बालकलाई बुझी नलिएमा निजलाई अर्को कुनै बालकल्याण गृहमा बुझाउन सकिनेछ ।
- (४) बालकल्याण गृहमा बस्ने बेवारिस बालकहरूलाई लिङ्गको आधारमा छुट्टाछुट्टै ठाउँमा राख्नुपर्छ ।
- (५) बेवारिस बालकको बाबु, आमा, नातेदार वा संरक्षकको पत्ता लगाउने प्रयोजनको निमित्त बालकल्याण अधिकारी, प्रहरी कार्यालय वा सम्बन्धित बालकल्याण गृहप्रमुखले त्यस्तो बालकको हुलिया तथा फोटोसहितको सूचना कुनै पत्रपत्रिकामा प्रकाशित गराउन वा सञ्चारको अन्य माध्यमबाट प्रसारण गराउन सक्नेछन् ।

३६. बालकल्याण गृहमा राखिने अवधि : (१) बेवारिस बालकलाई साधारणतया सोह्र वर्षको उमेर पूरा नगरुन्जेलसम्म बालकल्याण गृहमा राखिनेछ ।

तर त्यस्तो उमेर पुगेको कुनै बालकलाई बालकल्याण गृहबाट विदा दिँदा निजलाई जीविकोपार्जनको समस्याको सामना गर्नुपर्ने स्थिति देखिएमा बढीमा अठार वर्षको उमेर पूरा नगरुन्जेलसम्म बालकल्याण गृहमा राख्न सकिनेछ ।

- (२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि अन्धा, अपाङ्ग, वा सुस्त मनस्थिति भएका बेवारिस बालकको हकमा तिनीहरूलाई राख्नको निमित्त व्यवस्था गरिएका बालकल्याण गृहमा नपठाइएसम्म त्यस्ता व्यक्तिको हकमा बालकल्याण गृहमा बस्ने उमेरको बन्देज लागू हुनेछैन ।
- (३) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि कुनै बेवारिस बालकको बाबु, आमा वा संरक्षकले बेवारिस बालकलाई साथ लैजान चाहेमा बालकल्याण गृह प्रमुखले जहिलेसुकै पनि लान दिनु पर्छ र त्यस्तोमा बालकलाई बुझी लिएको कागज गराई लिनु पर्छ ।

३७. व्यावसायिक तालिम दिन वा काममा लगाउन सहयोग गरिने : (१) बालकल्याण गृहमा बस्ने बेवारिस बालकहरूको रूचि वा ज्ञानको आधारमा निजहरूलाई व्यावसायिक तालिम वा पठनपाठनमा संलग्न गराइनेछ ।

- (२) कुनै किसिमको ज्ञान वा सीप हासिल गरिसकेको बेवारिस बालकलाई उसको ज्ञान वा सीपसित मिल्दो कुनै व्यावसायिक काममा संलग्न गराउन नेपाल सरकारले सहयोग गर्नेछ ।

३८. **खर्च बुझाउने सर्तमा बालकलाई बालकल्याण गृहमा राख्न सकिने :** (१) बारम्बार घरबाट भागेर हिडिरहने स्वभावको बालकलाई निजको बाबु, आमा वा नातेदारले निजको पालनपोषणमा लाग्ने सम्पूर्ण खर्च व्यहोर्न मन्जुर गरेमा सम्बन्धित बालकल्याण गृहप्रमुखले त्यस्तो खर्च व्यहोर्ने मन्जुरीको लिखत गराई सो बालकलाई बालकल्याण गृहमा राख्न अनुमति दिन सक्नेछ ।

- (२) उपदफा (१) बमोजिम बालकल्याण गृहमा राखिएको बालकले निर्धारित अवधि व्यतीत गरेपछि बालकल्याण गृहप्रमुखले निजलाई निजका बाबु, आमा वा नातेदारलाई जिम्मा लगाई दिनुपर्छ । त्यसरी जिम्मा लगाउँदा निजको पालनपोषणको सम्बन्धमा भएको खर्चको फाँटवारी सहित त्यस्तो बालकको पालनपोषण वापत बुझिलिएको रकममा केही बाँकी रहे सो पनि फिर्ता बुझाइदिनुपर्छ ।
- (३) बालकल्याण गृहप्रमुखले उपदफा (१) बमोजिम राखिएको कुनै बालक बालकल्याण गृहबाट भागेमा वा निजको मृत्यु भएमा त्यसको सूचना निजको बाबु, आमा वा नातेदारलाई तुरुन्त दिनुपर्छ र भागी गएकोमा निजलाई पत्ता लगाउन यथासम्भव प्रयत्न गर्नुपर्छ ।
- (४) बालकल्याण गृहप्रमुखले उपदफा (२) बमोजिम बालकलाई निजको बाबु, आमा वा नातेदारको जिम्मा लगाउँदा निजको कुनै अचल सम्पत्ति बुझेको भए सो र सोसम्बन्धी कागजात पनि फिर्ता दिनु पर्छ ।
- (५) उपदफा (३) बमोजिम बालक भागी गएकोमा फेला नपरेमा वा बालकको मृत्यु भएकोमा निजको कुनै पनि मालसामान वा अचल सम्पत्ति भए निजको बाबु, आमा वा नातेदारलाई बुझाई दिनुपर्छ र त्यस्तो बालकको सम्बन्धमा भएको कुनै खर्च लिन बाँकी भए सो पनि निजको बाबु, आमा वा नातेदारबाट असूलउपर गर्नु पर्छ ।

३९. **अनुशासन पालन गराउन सामान्य सजाय गर्न सक्ने :** (१) कुनै बेवारिस बालकले बालकल्याण गृहमा बस्दा पालन गर्नुपर्ने सर्तको पालन नगरेमा वा अनुशासन भङ्ग हुने कुनै काम गरेमा बालकल्याण गृह प्रमुखले त्यस्तो बालकलाई देहायको कुनै सजाय गर्न सक्नेछ :-

- (क) बालकल्याण गृहमा उपलब्ध सहूलियत वा सुविधाबाट एक पटकमा बढीमा तीन दिन सम्म बञ्चित गर्ने वा
- (ख) बालकल्याण गृहको कुनै चिज वस्तुलाई जानी जानी तोडफोड वा हानिनोक्सानी पुऱ्याएमा त्यसरी भएको क्षति वापत पुरै वा आंशिक रकम असूलउपर गर्ने ।
- (२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि त्यस्तो बालकलाई कुटपिट गर्ने वा एकान्त ठाँउमा थुन्ने, अन्नपानी बन्द गर्ने अधिकार सो उपदफाले बालकल्याण गृह प्रमुखलाई प्रदान गरेको मानिनेछैन ।
- (३) बालकल्याण गृहप्रमुखले उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिम बेवारिस बालकबाट क्षति वापत रकम असूल गर्ने प्रयोजनको निमित्त सम्बन्धित बालकको आयस्ता वा बालकल्याण गृहमा काम गरे वापत कुनै पारिश्रमिक पाउने भए त्यस रकमले भ्याएसम्म असूलउपर गरी बाँकी रकम मिनाहा गरी लगत काटी दिनु पर्छ ।

४०. **बालकलाई जिम्मा लगाई खर्च भराउन सक्ने :** (१) कुनै बालकको बाबु, आमा वा परिवारका सदस्यले निजलाई बेवारिस बालक वा अनाथ भनी भुट्टा विवरण दिएर कुनै बालकल्याण गृह, अनाथालय वा सुस्त मनस्थिति केन्द्रमा भर्ना गराएको कुरा पत्ता लागेमा त्यस्तो बालकलाई निजको बाबु, आमा वा परिवारका सदस्य जो भेटिन्छ उसैलाई जिम्मा लगाई दिनु पर्छ ।

- (२) उपदफा (१) बमोजिमको अवस्थामा सम्बन्धित बालकको पालनपोषणको निमित्त भएको सम्पूर्ण खर्चसमेत त्यस्तो बालकको बाबु, आमा वा परिवारका सदस्य मध्ये जसले ढाँटेर निजलाई भर्ना गराएको हो उसैबाट सम्बन्धित बालकल्याण गृह, अनाथालय वा केन्द्रले सरकारी बिगोसरह भरिभराउ गरी असूलउपर गर्नुपर्छ । तर त्यस्तो खर्च उपर गर्नको निमित्त बालकको बाबु, आमा वा परिवारका सदस्यको कुनै आयस्ता वा

सम्पत्ति नभएमा सम्बन्धित बालकल्याण गृह, अनाथालय वा केन्द्रले बालकको पालनपोषणमा भएको त्यस्तो खर्च भराउनेछैन ।

४१. बालकल्याण गृहप्रमुखले अभिलेख राख्ने र प्रतिवेदन गर्नुपर्ने : (१) बालकल्याण गृहप्रमुखले बालकल्याण गृहमा बस्ने सबै बेवारिस बालकहरुको व्यक्तिगत विवरण तयार गरिराख्नुपर्छ । त्यस्तो विवरणमा कुनै बालकलाई दफा ३९ को उपदफा (१) बमोजिम कुनै सजाय दिइएको भए सोसमेत उल्लेख गर्नु पर्छ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम राख्नुपर्ने व्यक्तिगत विवरणको ढाँचा तोकिएबमोजिम हुनेछ ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिमको विवरण गोप्य गरी राख्नुपर्छ र सो विवरण बालकल्याण समिति वा बालकल्याण अधिकारी वा त्यस्तो समिति वा अधिकारीबाट अनुमति प्राप्त व्यक्ति वा कार्यालय बाहेक अरुलाई देखाउनु वा दिनुहुँदैन । तर मुद्दामामिलाको सिलसिलामा अदालतले माग गरेको विवरणको सम्बन्धमा यो बन्देज लागू हुनेछैन ।
- (४) बालकल्याण गृहप्रमुखले अधिल्लो वर्षभरी आफ्नो बालकल्याण गृहले गरेको सम्पूर्ण क्रियाकलाप देखिने गरी तोकिएको ढाँचामा प्रतिवेदन सम्बन्धित बालकल्याण समितिमा र बालकल्याण अधिकारी समक्ष प्रत्येक वर्ष वैशाख मसान्तभित्र पठाउनु पर्छ ।

४२. बालसुधार गृहको स्थापना र सञ्चालन : (१) नेपाल सरकारले आवश्यकतानुसार बालसुधार गृहको स्थापना गर्नेछ ।

- (२) उपदफा (१) बमोजिम स्थापना भएको बालसुधार गृहमा देहायका बालकहरु राखिनेछ :-
- (क) कुनै कसुरको अभियोग लागि मुद्दाको तहकिकात वा पुर्पक्षको निमित्त प्रचलित कानूनबमोजिम थुनामा बस्नुपर्ने बालक,
- (ख) प्रचलित कानून बमोजिम कैदको सजाय पाएकोमा सोबमोजिम कैदमा जानुपर्ने बालक,
- (ग) लागू औषधिको कुलतमा लागेको बालक,
- (घ) बाबु, आमा वा घर परिवारबाट भागी हिड्ने गरेको बालक,
- (ङ) अनैतिक वा अवाञ्छनिय क्रियाकलापमा संलग्न व्यक्तिहरूसँग बस, उठ गर्ने वा त्यस्ता व्यक्तिहरुको क्रियाकलापमा सरिक हुने वा तिनीहरुको आम्दानीमा आश्रित रहने बालक,
- (च) नेपाल सरकारले तोकेको वर्गीकरणका बालकहरु ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिम बालसुधार गृह स्थापना नभएको अवस्थामा अन्य व्यक्ति वा निकायद्वारा सञ्चालन गरेको बालकल्याण गृह, अनाथालय वा केन्द्रलाई नेपाल सरकारले त्यस्तो व्यक्ति वा निकायको स्वीकृति लिई अस्थायी रूपमा बालसुधार गृहको रूपमा उपयोग गर्न सक्नेछ ।
- (४) उपदफा (२) को खण्ड (घ) मा उल्लिखित बालकलाई निजको बाबु, आमा वा परिवारको सदस्यको मन्जुरीले बालसुधार गृहमा राखिएको भए निजको पालनपोषणको निमित्त भएको खर्च निजको बाबु, आमा वा परिवारको सदस्यले व्यहोर्नु पर्नेछ ।
- (५) बालसुधार गृहको सञ्चालन र त्यहा बस्ने बालकहरुलाई प्रदान गरिने सुविधा, तालिम, शिक्षा र बालकहरुले पालन गर्नुपर्ने सर्त तोकिएबमोजिम हुनेछ ।

४३. अनाथालय तथा सुस्त मनस्थिति केन्द्रको स्थापना र सञ्चालन : (१) बाबु, आमा नभएको अनाथ, अपाङ्ग वा सुस्त मनस्थितिका बालकहरुको पालनपोषण तथा वासस्थानको निमित्त आवश्यकतानुसार नेपाल सरकारले अनाथालय तथा सुस्त मनस्थिति केन्द्रको स्थापना गर्नेछ ।

- (२) उपदफा (१) बमोजिमको अनाथालय वा सुस्त मनस्थिति केन्द्रमा बस्ने बालकहरुको निमित्त आवश्यक शिक्षाको व्यवस्था नेपाल सरकारले गर्नेछ ।
- (३) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि नेपाल सरकारले अरु कुनै व्यक्ति वा संस्थाले सञ्चालन गरेको अनाथालय वा सुस्त मनस्थिति केन्द्रलाई त्यसको संचालक सित सम्भौता गरी यस ऐनको प्रयोजनको निमित्त त्यस्ता केन्द्र वा अनाथालयलाई उपयोग गर्न सक्नेछ ।

- ४४. बालकल्याण गृह, बालसुधार गृह, अनाथालय आदिको निरीक्षण :** (१) केन्द्रीय बालकल्याण समितिले नेपाल अधिराज्यभित्र स्थापना भएको सबै र जिल्ला बालकल्याण समिति वा बालकल्याण अधिकारीले आफ्नो क्षेत्रभित्रको बालकल्याण गृह, बालसुधार गृह, अनाथालय वा केन्द्रहरुको जहिलेसुकै पनि निरीक्षण गर्न वा गराउन सक्नेछ ।
- (२) बालकल्याण अधिकारीले आफ्नो क्षेत्रभित्रको बालकल्याण गृह, बालसुधार गृह, अनाथालय वा केन्द्रहरुको वर्षमा कम्तीमा दुईपटक निरीक्षण गरी त्यसको प्रतिवेदन जिल्ला बालकल्याण समितिमा पठाउनुपर्छ । त्यसरी निरीक्षण गर्दा अन्य कुराको अतिरिक्त यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम वा प्रचलित कानुनविपरीत कुनै काम कारवाई भएको देखेमा सोसमेत जिल्ला बालकल्याण समितिमा पठाउने निरीक्षण प्रतिवेदनमा खुलाउनु पर्नेछ ।
 - (३) बालकल्याण समिति वा बालकल्याण अधिकारीले कुनै बालकल्याण गृह, बालसुधार गृह, अनाथालय वा यस्तै अन्य केन्द्रहरुमा कुनै अनियमितता भएको देखिएमा त्यसलाई हटाउन वा त्यहा उपलब्ध गराईने सेवामा सुधार गर्नको निमित्त आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ र त्यसरी निर्देशन दिएकोमा त्यसको पालन गर्नु त्यस्तो बालकल्याण गृह, बालसुधार गृह, अनाथालय वा केन्द्रको प्रमुखको कर्तव्य हुनेछ ।

- ४५. बालकल्याण गृह, बालसुधार गृह, अनाथालय आदि सम्बन्धी व्यवस्था :** यस ऐनबमोजिम स्थापित बालकल्याण गृह, बालसुधार गृह, अनाथालय आदिको सञ्चालन गर्ने व्यक्ति निजले प्रयोग गर्न पाउने अधिकार, निजको सेवाको सर्त तथा त्यस्तो बालकल्याण गृह, बालसुधार गृह, अनाथालय वा केन्द्रमा बस्ने बालकले पालन गर्नुपर्ने कुराहरु र तिनीहरुलाई प्रदान गरिने शिक्षा तथा तालिम तोकिएबमोजिम हुनेछ ।

परिच्छेद - ५ ♣

४६.
४७.
४८.

परिच्छेद-६ विविध

- ४९. बालकसम्बन्धी मुद्दामा खास व्यक्ति मात्र उपस्थित हुन पाउने :** (१) यो ऐन वा प्रचलित कानुनबमोजिम बालकसम्बन्धी कुनै मुद्दाको कारवाई चल्दा कानुनव्यवसायी, बालकको बाबु, आमा नातेदार वा संरक्षक र मुद्दा हेर्ने अधिकारीले उपयुक्त देखि अनुमति दिएमा बालकको हक हित संरक्षण गर्ने कार्यमा संलग्न कुनै व्यक्ति वा सामाजिक संस्थाको प्रतिनीधि इजलासमा उपस्थित हुन सक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको मुद्दा तथा सो संग सम्बन्धित घटनाको विवरण मुद्दाको तहकिकात गर्ने वा मुद्दा हेर्ने अधिकारीको अनुमति बेगर कुनै पत्रपत्रिकामा प्रकाशन गर्न पाइनेछैन । यस्तो प्रतिबन्ध सम्वाददाता तथा संवाद फोटो प्रतिनीधिको हकमा समेत लागू हुनेछ ।

♣ बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ द्वारा खारेज

५०. **मुद्दाको तहकिकात तथा सजायको स्थगन :** (१) प्रचलित कानूनबमोजिम थुनामा राखी मुद्दाको तहकिकात गर्नुपर्ने कुनै कसुरको अभियोग लागेको बालकको शारीरिक अवस्था, उमेर, कसुर गर्दाको परिस्थिति र थुनामा बस्नुपर्ने ठाउँलाई ध्यानमा राख्दा निजलाई थुनामा राख्न उपयुक्त हुँदैन भन्ने कुरा मुद्दा हेर्ने अधिकारीलाई लागेमा चाहिएको बखत उपस्थित गराउने सर्तमा निजको बाबु, आमा, नातेदार वा संरक्षकको जिम्मा लगाई वा बालकको हक हितको संरक्षण गर्ने कार्यमा संलग्न कुनै सामाजिक संस्था वा बालसुधार गृहको जिम्मा लगाई मुद्दाको तहकिकात वा पुर्पक्ष गर्ने आदेश दिन सक्नेछ ।
- (२) कसुरदार ठहरी कैदको सजाय पाएको बालकलाई निजको शारीरिक अवस्था, उमेर, कसुर गर्दाको परिस्थिति, कसुर गरेको पटक, आदिको विचार गर्दा कारागारमा राख्नु उपयुक्त नहुने कुरा मुद्दा हेर्ने अधिकारीलाई लागेमा त्यसरी तोकिएको सजाय तत्काल भोग्नु नपर्ने गरी स्थगित राख्न वा त्यसरी तोकिएको सजायको अवधि कुनै बालसुधार गृहमा बसी वा कुनै व्यक्ति वा संस्थाको संरक्षणमा रही व्यतीत गर्नुपर्ने गरी तोक्न सक्नेछ । यसरी सजाय स्थगित गरिएकोमा सोही बालकले त्यसको एक वर्षभित्र त्यही वा अन्य कुनै कसुर गरे वापत दोषी ठहरी कैदको सजाय पाएमा सोसमेत खापी एकै पटक दुवै कैदको सजाय कार्यान्वित गर्ने गरी मुद्दा हेर्ने अधिकारीले आदेश दिन सक्नेछ ।
५१. **बालकको तर्फबाट मुद्दा गर्न पाउने :** (१) बालकको हक पुग्ने जुनसुकै कुरामा नालिस, उजुर वा प्रतिरक्षा गर्नुपर्दा निजको बाबु, आमा वा संरक्षकले नालिस, उजुर गर्न वा प्रतिरक्षा गर्न सक्नेछन् । बाबु, आमा वा संरक्षक नभएको बालकको सम्बन्धमा निजको हकवालालाई सो अधिकार प्राप्त हुनेछ ।
- (२) यस ऐनबमोजिम सजाय हुने कसुरसम्बन्धी मुद्दा जुनसुकै व्यक्ति वा श्री ५ को सरकारको उजुरीबाट चलन सक्नेछ ।
५२. **बालकसम्बन्धी तथ्याङ्क र त्यसको प्रयोगमा बन्देज :** (१) प्रहरी कार्यालयले कुनै कसुरको अभियोगमा पक्राउ परको बालकको नाम, ठेगाना, उमेर, लिङ्ग, पारिवारिक पृष्ठभूमि, आर्थिक स्थिति, निजले गरेको कसुर तथा त्यस सम्बन्धमा कुनै कारवाइ चलाईएको भए सोसम्बन्धी विवरण खुलाई गोप्य रुपमा तथ्याङ्क राख्नुपर्छ र त्यस्तो तथ्याङ्कको उतार ६/६ महिनामा प्रहरी प्रधान कार्यालयमा पठाउनुपर्छ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम राखिएको तथ्याङ्क कुनै अध्ययन वा शोध कार्यको निमित्त प्रकाशित गर्नुपरेमा बालकको नाम, थर वा ठेगाना उल्लेख नगरी उमेर वा लिङ्गको आधारमासम्म प्रकाशित गर्न सकिनेछ ।
५३. **दण्डसजाय :** (१) कसैले दफा १३...* को बर्खिलाप कुनै काम गरेमा वा सो काम गर्न दुरूत्साहन दिएमा वा सो कुराको उद्योग गरेमा निजलाई तीनहजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा तीन महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ ।
- (२) कसैले दफा १४ को बर्खिलाप कुनै काम गरेमा वा सो गर्ने दुरूत्साहन दिएमा वा मतियार भएमा वा उद्योग गरेमा निजलाई दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा पाँच वर्ष सम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ । कसैले कुनै रकम लिई बालकलाई बिक्री गरेको प्रमाणित भएमा त्यसरी बिक्री गर्ने व्यक्तिबाट सो रकमसमेत जफत गरिनेछ र सो रकम उपर हुन नसकेमा त्यस वापत बढीमा थप दुई वर्षसम्म कैद हुनेछ ।
- (३) कसैले दफा ७ वा १५ विपरीत कुनै काम गरेमा निजलाई पाँच हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा एक वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ । क्रूर र यातनापूर्ण व्यवहार गरेकोमा मनासिव क्षतिपूर्ति भराईदिन सक्नेछ ।

* बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ द्वारा भिकिएको

- (४) कसैले दफा १६ को उपदफा (१) (२) वा (३) को बर्खिलाप हुने कुनै काम गरेमा वा सो काम गर्न दुरुत्साहन दिएमा वा सो काम गर्न उद्योग गरेमा निजलाई दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा एक वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ र बालकलाई अनैतिक पेसामा लगाउने उद्देश्यले खिचेको फोटो र प्रकाशन गर्ने उद्देश्यले मुद्रण गरिएको सबै प्रकाशनहरू अदालतको आदेशबाट जफत हुन सक्नेछ ।
- (५) दफा १६ को उपदफा (४) को बर्खिलाप बालकलाई काममा लगाउने व्यक्तिलाई उपदफा (४) बमोजिम हुने सजायमा थप पाँच वर्ष सम्म कैदको सजाय हुन सक्नेछ ।
- (६) दफा १६...[♦] बमोजिम कसैले कुनै बालकलाई निषेधित काममा लगाएको कारण निजको चरित्रमा कुनै आघात पुग्न गएको रहेछ वा निजको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल प्रभाव वा शारीरिक अङ्गभङ्ग भएको रहेछ भने उपदफा (१) वा (४) बमोजिम हुने सजायको अतिरिक्त त्यसरी भएको क्षतिको अनुपातमा मुनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति रकमसमेत मुद्दा हेर्ने अधिकारीले त्यस्तो व्यक्तिबाट बालकलाई भराई दिन सक्नेछ ।
- (७) संरक्षकले दफा २३, २४ वा २५ मा उल्लिखित कुनै कुराको उल्लंघन गरेमा वा पालन नगरेमा निजलाई तीन हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा तीन महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ ।
- (८) संरक्षकले दफा २६ को विपरीत प्रतिवेदन वा दफा २९ बमोजिम फिर्ता गर्नुपर्ने सम्पत्ति फिर्ता नगरेमा निजलाई ६ हजार रुपैयाँ जरिवाना वा ६ महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ र त्यसरी मासेको सम्पत्तिसमेत उपर गरिनेछ ।
- (९) बालकल्याण गृहप्रमुखले दफा ४१ बमोजिम राखिएको व्यक्तिगत विवरण कुनै अनधिकृत व्यक्तिलाई देखाएमा वा दिएमा वा कसैले दफा ४९ को विपरीत मुद्दाको विवरण प्रकाशित गरेमा वा दफा ५२ को विपरीत बालकसम्बन्धी तथ्याङ्कको गोप्यता भङ्ग गरेमा वा त्यसलाई प्रयोगमा ल्याएमा वा प्रकाशित गरेमा तीन हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा तीन महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ र कसुरसँग सम्बन्धित पत्रपत्रिका तथा पुस्तकसमेत सबै जफत गरिनेछ ।

(१०)♣

५४. हदम्याद : यो ऐन अन्तर्गत सजाय हुने कसुरको सम्बन्धमा सो भएगरेको मितिले एक वर्षभित्र मुद्दा दायर गर्नुपर्छ । तर बर्दनीयतपूर्वक बालकको सम्पत्ति बेचबिखन गरेकोमा जहिलेसुकै पनि र बालकलाई अनैतिक काममा लगाएको सो काम भए गरेको मितिले तीन वर्षसम्म नालिस लाग्न सक्नेछ ।

५५. मुद्दा हेर्ने अधिकारी र मुद्दाको सम्बन्धमा अपनाइने कार्यविधि : (१) नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी आवश्यकतानुसार बालअदालतको गठन गर्नेछ । त्यस्तो अदालतको इलाका तथा सदरमुकाम सोहि सूचनामा तोकिएबमोजिम हुनेछ ।

- (२) दफा २० को अवस्थामा बाहेक बालक वादी वा प्रतिवादी भएको मुद्दाको सुरू कारबाई र किनारा गर्ने अधिकार उपदफा (१) बमोजिम गठित बालअदालतलाई हुनेछ । तर बालकको साथै उमेर पुगेका व्यक्तिसमेत संलग्न भएको मुद्दाको सम्बन्धमा भने बालअदालतले कारबाई वा किनारा गर्नेछैन ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिम बालअदालतको गठन नभएसम्मको लागि उपदफा (२) बमोजिमको मुद्दाको कारबाई र किनारा गर्ने अधिकार सम्बन्धित जिल्ला अदालतलाई हुनेछ र बालअदालतको गठन भएपछि जिल्ला अदालतमा दायर रहेको मुद्दा बालअदालतमा सर्नेछ ।

[♦] बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ द्वारा झिकिएको

[♣] बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन २०५६ द्वारा झिकिएको

- (४) उपदफा (३) बमोजिमको जिल्ला अदालतबाट हेरिने मुद्दाको कारबाई र किनारा गर्नको निमित्त प्रत्येक जिल्ला अदालतमा एक एक बालइजलास रहनेछ ।
- (५) उपदफा (४) बमोजिमको बालइजलासको गठन विधि नेपाल सरकारले सर्वोच्च अदालतको परामर्श लिई तोक्नेछ र त्यसरी इजलास तोक्दा जिल्ला न्यायाधीशको अतिरिक्त समाजसेवी, बालविशेषज्ञ वा बालमनोवैज्ञानिकलाई समावेश गर्नसक्नेछ ।
- (६) बालअदालत वा जिल्ला अदालतले मुद्दाको कारबाई र किनारा गर्दा अपनाउनुपर्ने कार्यविधि तोकिएबमोजिम हुनेछ र त्यसरी कार्यविधि नतोकिएसम्म ती अदालतले संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ को कार्यविधि अपनाउनेछन् ।

५६. पुनरावेदन : दफा ५५ बमोजिम बालअदालत वा जिल्ला अदालतले गरेको निर्णयमा चित्त नबुझे व्यक्तिले त्यस्तो निर्णय भएको पैंतीस दिनभित्र पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ ।

५७. मुद्दाको कारबाईमा प्राथमिकता दिनुपर्ने : यस ऐनअन्तर्गत कुनै बालक वादी वा प्रतिवादी भएको मुद्दालाई प्राथमिकता दिई कारबाई र किनारा गर्नुपर्छ ।

५८. नियम बनाउने अधिकार : यस ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारले आवश्यक नियम बनाउन सक्नेछ ।

५९. खारेजी र संशोधन : (१) मुलुकी ऐन, गरिबकङ्गालको महलको १ र २ नम्बर खारेज गरिएको छ ।

- (२) मुलुकी ऐन गरिब कङ्गालको महलको ६ नम्बरमा रहेको “महल” भन्ने शब्दपछि रहेको “१” भन्ने अङ्क हटाइएको छ ।
- (३) मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको १ नम्बरमा रहेका “८ वर्ष मुनिका नाबालक वा” भन्ने शब्दहरु र सोही नम्बरमा रहेका “नाबालकको उमेर ८ वर्ष वा सो भन्दा माथि र १२ वर्ष भन्दा कम रहेछ भन्ने निजलाई कानुनबमोजिम जरिवाना हुने कुनै अपराध गरेकोमा हप्काई र कैद हुने अपराध गरेकोमा कसुर हेरी दुई महिना सम्म कैद हुन्छ । १२ वर्ष वा सो भन्दा माथि र १६ वर्षभन्दा कम उमेरका नाबालकले कुनै अपराध गरे निजलाई कानुनबमोजिम उमेर पुगेका व्यक्तिलाई हुने सजायको आधा सजाय हुन्छ । “नाबालक वा” भन्ने वाक्यांशहरु भिकिएका छन् ।